

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Олена Чальцева,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Донецького національного університету*

У статті проаналізовано процес організації порівняльних досліджень. Виділені етапи компаративного аналізу. Розглянуті основні труднощі при виділенні типу порівняння, теорії, гіпотез у порівняльній політології.

Ключові слова: дослідження, аналіз, гіпотеза, процес, організація, політична наука, галузь, міжнародна політика.

The process of organization of the comparative studies is analyzed in the article. The stages of comparative analysis are given. The basic difficulties of the singling out the type of comparison, theory and hypothesis in the comparative politology are examined.

Keywords: research, analysis, hypothesis, process, organization, political science, branch, international politics.

Сучасна порівняльна політологія стає дедалі популярнішою і стрімко розвивається. Майже чверть (24,1%) усіх членів Міжнародної асоціації політичної науки спеціалізуються в галузі порівняльної політології. Публікується декілька десятків спеціалізованих видань з порівняльних досліджень: журнали, тексти курсів, багатотомні дослідження, збірки, кроснаціональні та тематичні дослідження¹. Сучасна компаративістика характеризується пошуком нових парадигм, використанням оновлених методологічних підходів та нових теорій (неоінституціоналізм, теорія раціонального вибору, теорія мереж та ін.), методів (булева алгебра), розширилися межі компаративного аналізу тематично, географічно, темпорально. У поле зору вчених потрапили оновлені традиційні інститути (держава, партії, форми устрою, ЗМК тощо) і нові об'єкти дослідження (публічна політика, протестні рухи, мережі та ін.). Більше уваги стали приділяти динамічним процесам і конфліктам. Географія аналізу розширилася завдяки вивченню незахідних держав. Особливого значення набула темпоральна (часова) змінна.

Таким чином, ми бачимо що компаративістика – це не тільки порівняно молода дисципліна, а й така, що стрімко розвивається, враховує зміни, які відбуваються в реальному світі (глобалізація, взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої політик, що посилюється, ускладнення політичних інститутів і їх функцій тощо) і в політичній науці (поява нових методологічних підходів), що відображається на визначенні її предметної галузі, тематики та специфіки організації досліджень.

Порівняльне дослідження, як і будь-яке інше політологічне дослідження, має свою власну організацію та послідовність. Якщо звернути увагу на роботи, присвячені цій проблемі, то можна переконатися, що послідовність етапів в організації політологічних досліджень практично однакова. Класичним прикладом цього є робота Дж. Мангейма та Р. Річа. «Політологія. Методи дослідження», де вони пропонують наступні етапи організації політичного дослідження:

- Теорія
- Гіпотеза
- Робоча гіпотеза
- Спостереження (вимір) [1, с. 76].

Послідовність операцій у порівняльному дослідженні у 50-і рр. описали американські вчені Семюел Бейер та Адам Улан. Вони виокремили такі етапи: опис, класифікація, пояснення та підтвердження. Рой Макрідіс вніс у цю послідовність свої пояснення: 1) збір та опис фактів має

¹ Компаративні дослідження широко подані у спеціальних журналах з політичної науки: Comparative Politics, Comparative Political Studies, American Political Science Review, World Politics та ін. Організаційна секція порівняльної політології Американської асоціації політичних наук з 1990 р. видає інформаційний бюлетень, де публікуються програми курсів з порівняльної політології. Існує багато європейських та американських журналів з окремих галузей політичної науки і з окремих географічних регіонів (African Studies Review, Latin American Research Review, Middle East Report, Journal of Contemporary Asia та ін.), у яких роботи подані переважно компаративного характеру.

відноситись до якої-небудь класифікаційної схеми; 2) схожості та відмінності виокремлюються і пояснюються; 3) формулюються попередні гіпотези про взаємовідношення у політичному процесі; 4) ці попередні гіпотези перевіряються в ході ретельного емпіричного нагляду; 5) отримані дані подаються у належній формі.

Американський дослідник Девід Сільверман пропонує структурно-логічну схему, яка пояснює відношення між теоретичними моделями, концепціями, теоріями, гіпотезами, методологіями і методами з урахуванням рівня абстракції та узагальнення, яке притаманне тому чи іншому ієрархічному рівню (**Рис.1**)

Основні терміни, включені в логічну схему Сільвермана

Термін	Значення	Приклад
Модель (Model)	Загальна система поглядів та уявлень про дійсність	Етнометодологія
Концепція (Concept)	Ідея, яка виводиться з теоретичної моделі	Соціальна практика
Теорія (Theory)	Сукупність концепцій, які використовуються для визначення чи пояснення будь-якого феномену	Теорія соціального конструктивізму
Гіпотеза (Hypothesis)	Припущення, які потребують перевірки	
Методологія (Methodology)	Загальний підхід до вивчення досліджуваної проблеми	Кількісний, якісний
Метод (Method)	Специфічна технологія досліджування або прийом	Соціальне опитування, case-study

Всі розглянуті варіанти організації дослідження, безумовно, мають бути враховані у порівняльному дослідженні. Можна лише додати деякі пункти і поради дотримуватись такої послідовності тим, хто починає робити компаративний аналіз:

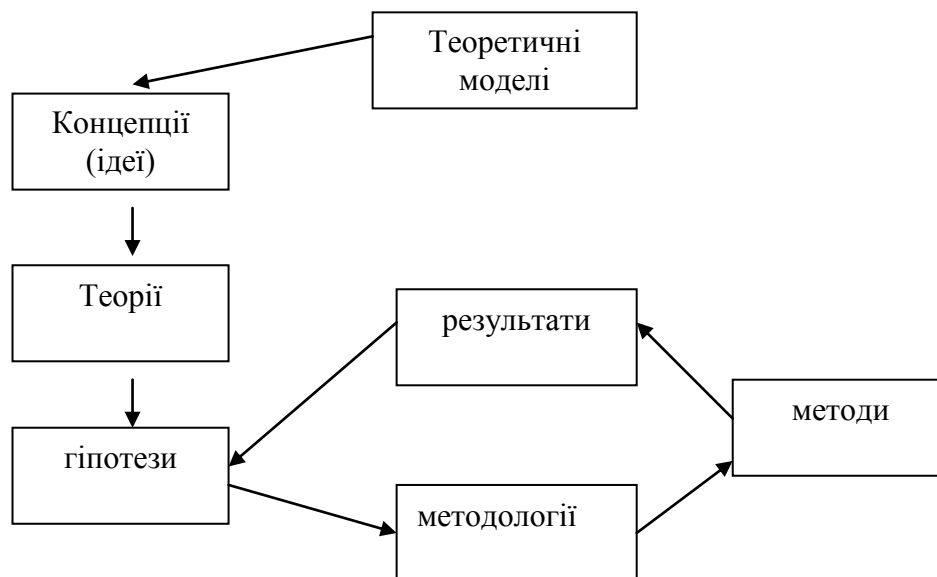
1. Постановка проблеми.
2. Визначення мети роботи.
3. Вибір методологічних підходів, теорії та методів дослідження.
4. Формулювання гіпотез.
5. Визначення перемінних та індикаторів.
6. Вимір.
7. Висновок: підтвердження або спростування гіпотез.

Однак стратегія і тактика компаративного аналізу має свої особливості, методологічні та методичні труднощі. Розпочинаючи роботу над конкретною темою, компаративіст повинен чітко уявляти собі масштаб, темпоральні рамки, категорії, що використовуються у дослідженні, перемінні, еквівалентні одиниці та типи порівняння.

Перші два пункти є найбільш відповідальними і складними в перерахованих етапах дослідження. Вони безпосередньо стосуються вибору стратегії дослідження: мети, предмету та об'єкту. Це, в свою чергу, має визначити тип порівняльного дослідження. Типологізація компаративних досліджень будується за різними параметрами: за типом порівняння, за часом, за регіональною характеристикою, за категоріями тощо. Типи порівняльних досліджень можна представити тільки в загальному

«чистому» вигляді, тому що стратегія наукової роботи у кожного компаративіста може мати багато варіантів та індивідуальних особливостей.

Рисунок 1

Найбільш загальною та логічно виваженою можна вважати типологію порівняльних досліджень російського вченого Л. В. Сморгунова. Він класифікує порівняльні дослідження, виходячи з двох параметрів – простору та часу, поділяючи їх на: «case-study» (окремий випадок), бінарні (порівняння двох країн), регіональні (порівняння більше двох країн), глобальні, крос-темпоральні (синхронні чи асинхронні, секторальні і лонгітюдні) [2]. Такі ж типи виділили в 1994 р. у своєму дослідженні французькі соціологи М. Доган і Д. Пелассі. Типологізацію порівняльних досліджень, яка претендує на універсальність, пропонує російський професор М. В. Ільїн. Він виділяє:

- **Морфологічний тип порівнянь** – передбачає зіставлення явищ, які розглядаються за формою, переважно за структурою і функціями. Використовуються при дослідженні політичних систем, інститутів, тобто формалізованих структур.
- **Субстанціональний тип порівняння** засновано не на порівнянні форм (структур), а на їх наповненні (матерії, субстанції). Використовуються для порівнянь політичних об'єктів, які мають суперечливу, аморфну структуру, такі, наприклад, як політична культура.
- **Міфологічний тип порівняння** передбачає порівняння синтетичних категорій та антикатегорій. Наприклад, категорії Європа, Захід, Цивілізація та парні категорії Азія, Схід, Варварство.
- Міфологічні порівняння з обраними дихотомічними парами можуть мати певне ідеологічне значення, що в свою чергу може привести до стандартизації деяких наукових результатів, незважаючи на те, що вони будуть доказані емпірично (прим. авт.).
- **Інтегральний тип порівняння** виходить із всеосяжного охоплення елементів внутрішнього та зовнішнього середовища, які впливають на цілісну систему. Порівняльні дослідження цього типу передбачають комплексну оцінку характеру та ступеня впливу на політичні інститути та процеси окремих факторів (культури, географічного фактору та ін.), а також зворотного перетворювального впливу політики на свої середовища.
- **Еволюційний тип порівняння** передбачає урахування характеристики часу.
- **Дифузний тип порівняння** зорієнтовано на виявлення залежностей через імітацію, симуляцію тощо.
- **Генетичний тип порівняння** передбачає порівняння спадковостей та їх мутацій у дереві родинних явищ.
- **Псевдоморфічний та псевдосубстанціональний типи** зорієнтовані на порівнянні запозичень, які викликані тим, що «зовнішнє» явище зайняло місце генетичного «спадкоємця» [3, с. 144-146].

Американський політолог Б. Петерс типологізує порівняльне дослідження за наступними параметрами: за розподілом об'єктів дослідження на одиничні та чисельні, а також за опозиційністю якісних та кількісних методів аналізу:

1. Одиначні описи політики країн.
2. Аналіз схожих процесів та інститутів в обмеженій кількості країн, відібраних за аналітичними обставинами.
3. Використання типологій та інших форм класифікаційних схем, як для порівняння груп країн, так і для прояснення внутрішньої політики в окремих країнах.
4. Статистичний або дескриптивний аналіз сукупності країн, виокремлених за географічним або еволюційним показниками, для перевірки будь-якої гіпотези про співвідношення перемінних «вибірки», що розглядається.
5. Статистичний аналіз загальносвітового рівня, спрямований на виявлення структур і/або тестування відносин у всьому масиві політичних систем [4, с. 146].

Класифікувати порівняльні дослідження можна також і за об'єктами, що розглядаються: порівняння політичних інститутів (держави, партії, групи інтересів і т.д.) та порівняння політичних процесів (трансформація, модернізація, прийняття рішень і т.д.) Необхідно розрізняти також порівняння відносно стабільних та нестабільних (динамічних) явищ.

Перед тим як почати порівняння, дослідник повинний керуватися двома принципами відбору країн (об'єктів) для аналізу: принципом максимальної подібності або принципом максимальної відмінності систем. Якщо ми порівнюємо схожі країни (об'єкти), то зосереджуємо увагу на відмінностях, а якщо ми порівнюємо різні країни (об'єкти), то на схожостях [5, с. 342-344].

При відборі одиниць порівняння необхідною умовою є дотримання принципу еквівалентності. Під цим варто розуміти еквівалентність понять, політичних явищ і процедур, використаних у дослідженні. Слід дотримуватись принципу функціональної еквівалентності, тобто обрані одиниці аналізу повинні виконувати однакові функції.

Етноцентризм – це наступна не менш важлива проблема загального характеру. Французькі соціологи Матея Доган і Домінік Пелассі у своїй книзі «Порівняльна політична соціологія» застерігають дослідника-компаративіста від етноцентричного бачення розглянутого політичного і соціального об'єкта. Вони вважають, що «при проведенні порівняння цілком природною є небезпека потрапити в пастку етноцентризму, але водночас порівняння – найкращий засіб проти цієї небезпеки. Сприйняття наявних відмінностей неминуче приводить дослідників до усвідомлення відносності знання і, отже, допомагає їм звільнитися від культурних нашарувань» [6, с. 20].

Не можна не погодитися з цим твердженням, хоча звільнитися від замкнених у етноцентричній свідомості поглядів – дуже непросте завдання для компаративіста. Однак від цього прямо залежить об'єктивність і якість проведеного дослідження. Щодо західної політичної теорії необхідно відзначити, що вона, незважаючи на свою першість у науці, повною мірою може претендувати і на першість у етноцентричності й ідеологізованості. Теоретик політичних систем Д. Істон відзначав, що більшість соціальних наук тяжіє до культури, а велика частина узагальнень може застосовуватися лише в рамках конкретних культурних ситуацій на Заході. Наприклад, західні (представники англосаксонської традиції) теоретики-класифікатори визначають ідеальний тип політичної культури як демократичний («цивільна культура»), що багато в чому обумовлює спрямованість і стандартизацію теорії, і як наслідок – її спрощення.

Безумовно, проводячи дослідження, необхідно враховувати режимну характеристику, але при цьому уникати застосування в роботі загальних моделей розвитку і шаблонності. Це особливо важливо при вивченні країн з перехідними режимами або країн, що не відносяться до демократій.

Наступна проблема організації компаративного дослідження – це вибір теорії. Російські політологи Т. В. Мусієнко і В. Н. Лукін вважають, що обмеження вибірки може також здійснюватися за рахунок добору як одиниці порівняння не будь-яких теорій, а подібних чи таких, що розрізняються за такою важливою для дослідження ознакою, як науковий потенціал теорії. За цією ознакою можуть бути виділені порівнянні групи теорій наступного типу:

- 1) теорії, що висвітлюють те чи інше явище;
- 2) теорії, що встановлюють приватні закономірності;
- 3) теорії, що продукують лише порівнянні одна з одною гіпотези;
- 4) теорії, як продукт інших теорій;
- 5) теорії, що продукують інші теорії [7].

Прикладом першого типу можуть бути теорії соціалізації, політичної поведінки, комунікацій, політичних цінностей тощо. Наприклад, теорії політичної соціалізації Р. Мерельмана, Р. Сігела. До другого типу можуть відноситися теорії, засновані на обмеженій кількості емпіричних даних (або

таких, що належать до однієї одиниці порівняння, або до однотипної групи одиниць порівняння). Третя група представлена теоріями, які можна застосувати тільки до певних ідентичних систем і ситуацій. Наприклад, теорії функціонування демократичних політичних систем на основі цінностей і принципів демократії представників нормативного інституціонального підходу (К. Шміта, У. Дженнінгса, Е. Баркера, Г. Ласкі, А. Зигфріда, К. Фрідріха) були орієнтовані тільки на один вид систем. Теорії політичної культури Г. Алмонда, С. Верби, Р. Інглхарта, А. Вільдавскі, Г. Екстайна, або теорії політичної істими Д. Істона, К. Дойча, Г. Алмонда та ін відносяться до п'ятої групи теорій. Четверту групу представляють теорії, що є похідними від теорій п'ятої групи. Наприклад, теорія зміни цінностей Кларка, Датта і Рапкіна.

Процедура формування вибірки теорій при проведенні порівняльного аналізу потребує від дослідника рішень, які із вищеперерахованих компонентів найкращим чином представляють всю сукупність та можуть бути відібрані для дослідження. Стратегія формування вибірки має враховувати наступні важливі обставини:

1) специфіку теми дослідження та її предмету. Наприклад, це можуть бути інститути (держава, партії, групи тиску), процеси (трансформації, модернізації, соціалізації...) В цьому плані концентрація уваги на детальному порівняльному аналізі гіпотез, конкретних методів тих чи інших теоретичних підсистем які спроможні суттєво ускладнити проект дослідження, перегрузити його даними, які не мають суттєвого значення для розкриття теми;

2) названі елементи самі по собі представляють складність з точки зору застосування для порівняльних досліджень. Процедури порівняння у відношенні до зазначених одиниць можливі, насамперед, в рамках критичного аналізу тих чи інших конкретних теоретичних систем. Процедура редукції при відборі одиниць та компонентів порівняльного аналізу являється, таким чином, складовою частиною загальної стратегії складання вибірки.

3) Можливість застосування конкретних теорій до конкретних одиниць порівняння. Наприклад, проблема використання концепції політичної культури як пояснювальна схема для інтерпретації політичних змін у тому чи іншому суспільстві одна із найскладніших для дослідника. Необхідно звертати увагу на умови функціонування одиниць порівняння (чи знаходяться вони у відносно стабільному чи нестабільному положенні, яка специфіка середовища, наскільки вони еквівалентні і т.д.). Недоречно застосовувати теорії політичних культур, розроблені відносно стабільних демократичних систем, для дослідження політичних культур країн, що знаходяться в умовах переходу.

4) Застосування конкретної теорії в дослідженні вимагає аналізу основних і альтернативних теорій відносно досліджуваної проблеми. Ігнорування існуючих на момент розгляду теорій не дозволить виконати роботу, що має якісний пояснювальний характер.

Наступна організаційна проблема – формулювання гіпотез. Гіпотеза – це те, що ми передбачаємо побачити в результаті правильно організованих спостережень за реальними подіями; це декларовані передбачення, які описують очікувані взаємозв'язки між явищами, які розглядає дослідник. Розробка гіпотези передбачає висунення максимально можливої кількості наслідків. Дослідник зацікавлений у підтвердженні своїх ідей, та його підтвердження з кожним разом збільшують вірогідність того, що гіпотеза істинна, однак достатньо одного гарного спростування, щоб гіпотеза виявилась помилковою.

Найбільш надійні результати дослідження витікають зі спростувань. Також система теоретичного знання будує ешелоновану систему захисту від спростувань, оскільки не всі базові судження теорії безпосередньо пов'язані з експериментальними даними. Головне те, що спростування володіють більшою силою, ніж підтвердження. Гіпотеза ніколи не виникає на пустому місті. Неможливо починати дослідження з припущення того, що відносно предмету вивчення нічого невідомо. Гіпотеза відрізняється від вимислювання тим, що являє собою результат попередньої роботи наукових шкіл і потребує освоєння всього, що досягнуто певною галуззю науки. Після формулювання гіпотез дослідник визначається зі змінними, за допомогою яких можна емпірично підтвердити або спростувати гіпотезу. П. Лазарсфельд визначає змінну як будь-який засіб, за допомогою якого можна провести розподіл між одиницями дослідження.

Таким чином, результативність компаративних досліджень цілком залежатиме від обраної дослідником стратегії і тактики, тобто організації своєї роботи.

І останнє. Будь-яка політологічна робота, в тому числі компаративна, має відповідати стандартам науковості. Німецькі дослідники Г. Симоніс, М. Беренс та Г. Ельберс розробили наступні критерії науковості:

- Наука розглядає нез'ясовані емпіричні чи теоретичні проблеми. Тому наукова робота потребує точного визначення проблеми та обґрунтованих стратегій її рішення.
- Необхідно враховувати стан науки, міцного наукового знання, яке існує стосовно визначеного кола проблем, так і сучасну дискусію.
- Мають силу правила формальної логіки, загальної та спеціальної методології.
- Без посилання на джерела неможливо цитувати ані дослівно, ані за змістом. Необхідно звертати увагу на те, щоб посилання джерел були повні та піддавались перевірці. Емпіричні вислови необхідно підтверджувати.
- Політологія не є нейтральною в ціннісному відношенні, але з ціннісними оцінками слід бути дуже обережним. Їх необхідно обґрунтовувати, демонструвати масштаби оцінки.
- Висловлювання щодо розрахунків, які лежать в основі дії, та визначення ситуації, що їх представляють політичні суб'єкти, можна розкрити тільки опосередковано; вони потребують методичного забезпечення (посилання на джерела та їх інтерпретації) [8, с. 16].

На перший погляд – це банальні речі, однак не всі науковці дотримуються цих стандартів, що безумовно віддзеркалюється на науці в цілому. Компаративістика в Україні робить перші кроки, і дуже важливо, щоб автори, які працюють у рамках цього напрямку політичної науки, представили гідну національну школу порівняльної політології. Підтвердженням цього можуть слугувати тільки ті роботи, які будуть дійсно науковими.

1. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования. – М., 1997. 2. Сморгун Л. В. Современная сравнительная политология. Учебник. – М.: «РОССПЭН», 2002. 3. Ильин М. Основные методологические проблемы сравнительной политологии. – Полис. – 2001. – №6. – С. 140-155. 4. Там само. 5. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования. – М., 1997. 6. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. – М., 1994. 7. Мусиенко Т. В., Лукин В. Н., Методологический опыт использования компаративного подхода и качественного анализа в изучении микрополитики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credo-new.narod.ru/>. 8. Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. Комментированное введение / Сост. Н. Конеген, К. Шуберт. – М., «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004.